

فصل دهم

نکاتی در مورد بایدها و نبایدها در اخلاق پژوهشی

هر یک از ما به حکم انسان بودن و نیز به حکم هدفمند بودن، نیازمند داشتن اصولی هستیم که پرداختن به بایدها و نپرداختن به نبایدها را برای ما ترسیم و مشخص می‌سازد. افزون بر این به عنوان یک پژوهشگر در محیط علمی پیرامون خود دارای وظایف ویژه‌ای هستیم. واضح است که برخوردار شدن از یک جامعه سالم پژوهشی مستلزم رعایت اصول اخلاقی پژوهش توسط پژوهشگران از یک سو و سازمان‌های متولی پژوهش از سوی دیگر است. بی‌تردید داشتن نظام ارزشی و پایبندی به اصول اخلاقی، پژوهشگر را در انتخاب موضوع تحقیق و اجرای روند صحیح تحقیق کمک می‌نماید. گاهی بعضی از بایدها و نبایدهای مربوط به پژوهش به دلیل نداشتن مقررات یا عدم آگاهی و شناخت پژوهشگران مورد غفلت قرار می‌گیرند. بنابراین علم و آگاهی نسبت به اصول و موازین اخلاق پژوهشی گامی حیاتی در پیشگیری از بروز تخلفات آگاهانه یا ناآگاهانه در امر پژوهش است. به این منظور در این نوشتار بعضی از مهم‌ترین تعاریف و شاخص‌های کلی اخلاق پژوهشی جهت بهره‌برداری و اهتمام بیش از پیش همکاران، دانشجویان تحصیلات تکمیلی و دیگر پژوهشگران دانشگاهی برای ایجاد و حفظ فضای پژوهشی سرآمد و الگو ارایه شده است.

۱-۱۰- تعریف آداب و اخلاق پژوهشی

اخلاق پژوهشی مجموعه‌ای از آداب و اصول اخلاقی است که قرار است توسط تمام اعضای یک جامعه علمی در فرآیند استفاده، تولید و نشر دانش رعایت شود. این آداب یا در قالب منشورهای حرفه‌ای مکتوب و مدون شده‌اند، یا همچون «اصولی نانوشته» مورد توافق متخصصان رشته‌های مختلف قرار گرفته‌اند.

اخلاق پژوهشی ضامن سلامت و استواری فرآیند تولید دانش، اشتراک و نشر آن است. در سایه این اخلاق پژوهشگران به یکدیگر اعتماد دارند و جامعه نیز به اصالت، صحت و درستی یافته‌های پژوهشی اعتماد می‌کند. این اعتماد دوجانبه سرمایه‌ای عظیم است که پایه‌های پیشرفت و پویایی هر جامعه بر آن استوار می‌شود.

برای رعایت اخلاق پژوهشی باید عوامل دخیل در فرآیند تولید علم و بهره‌برداران از نتایج آن را شناخت. در یک تقسیم‌بندی کاملاً کلی هفت گروه اصلی در این فرآیند مشارکت دارند یا از آثار آن بهره‌مند می‌شوند. این گروه‌ها عبارتند از:

- سیستم یا جامعه مورد مطالعه
- پدیدآورندگان آثار مورد استناد
- پژوهشگران همکار
- رسانه‌های متولی نشر علمی
- خوانندگان آثار علمی
- سازمان‌های حامی پژوهش و پژوهشگر
- پژوهشگران آینده

۱-۱۰-۲- رویارویی با فریبکاری در محیط علمی

برخورد مناسب با بداخلاقی‌های علمی و فریبکاری‌های ناپسند در محیط علمی موضوعی حساس و چند بعدی است. متولیان امور آموزشی و پژوهشی باید شناخت دقیقی از این فریبکاری‌ها داشته باشند و با تلاش همه جانبه برای خشکاندن ریشه‌های آن، به مواجهه منطقی و اصولی با آن بپردازند. هرچند برشمردن تمامی موارد امری دشوار است اما ذکر اهم آنها می‌تواند روشنگر روش اقدام صحیح با آن باشد.

۱-۱۰-۳- عوامل مهم ارتکاب رفتارهای نادرست

- عشق به سرشناسی و دریافت تشویق‌ها
- کمبود فرصت / امکانات

- عدم شفافیت مقررات
- فشار کارفرما/دانشگاه

۱۰-۴- موارد مهم رفتارهای نادرست

- جعل: ثبت/گزارش داده یا یافته‌های ساختگی
 - تحریف: دگرگون‌سازی ابزارها، مواد، پروتکل‌ها، داده‌ها و یافته‌ها
 - سرقت: دست‌یابی به ایده‌ها، فرایندها، یافته‌ها و نوشته‌های دیگران بدون ارجاع صحیح و صریح
 - نشر همپوشان: ارایه و نشر مطالب با ماهیت یکسان تحت عناوین متمایز
 - تضییع حقوق: پرولتاریای علمی، برخورد ناشایست با عوامل و عناصر مرتبط با پژوهش و محیط زیست
- در زیر جدول‌های برخی از بایدها و نبایدهای اخلاق پژوهشی آورده شده است.

توضیح	بایدها
پژوهشگر باید دانش کافی و مرتبط با موضوع پژوهش را داشته باشد و توان علمی خود را در انجام آن به کار بندد.	داشتن تخصص در موضوع پژوهش
پژوهشگر باید قانع باشد که موضوع پژوهش او از نظر جامعه علمی مربوط دارای ارزش و اصالت است.	اصالت موضوع
پژوهشگر باید در موضوع پژوهش همواره دارای اطلاعات به روز باشد.	اهتمام مداوم در مهارت‌آموزی
پژوهشگر باید یافته‌های پژوهشی خود را به طور دقیق، مکتوب و با بیان جزییات ضروری در اختیار جامعه علمی قرار دهد.	صداقت
پژوهشگر باید تحلیل و گزارش‌های پژوهشی خود را بی‌طرفانه و بدون دخالت دادن تمایلات مغرضانه، عوامل نژادی، قومی و جنسیتی یا انتظارات مؤسسه سفارش‌دهنده ارایه دهد.	بی‌طرفی
پژوهشگر موظف است از خود محوری بپرهیزد و ضمن ارج نهادن به نقدها از خود بزرگ‌بینی و نابردباری دوری کند.	انتقادپذیری
پژوهشگر موظف است از تمامی منابع و ابزارهایی که در اختیار دارد به نحو احسن نگهداری نماید و همچنین حق مالکیت دیگران در برخورداری از اطلاعات به دست آمده را رعایت کند.	امانتداری
پژوهشگر موظف است حقوق همه گروه‌های مرتبط با پژوهش را به درستی بشناسد و	رعایت منافع ذینفعان

توضیح	بایدها
این حقوق را رعایت نماید.	
پژوهشگر باید به حریم خصوصی افراد، احترام بگذارد و از استفاده از اطلاعات خصوصی مشارکت‌کنندگان بدون رضایت آنها یا کسب رضایت اجباری خودداری نماید.	حفظ حریم خصوصی افراد
پژوهشگر موظف است احتیاط‌های لازم برای جلوگیری از تمامی آسیب‌های احتمالی در پژوهش را در نظر بگیرد.	سلامت، ایمنی و حفظ محیط زیست
پژوهشگر موظف است به هنگام پژوهش بر روی اشیاء باستانی و مطالعه‌ی اسناد و مدارک قدیمی، از ضوابط و استانداردهای موجود آگاه بوده و در جریان پژوهش صدمه‌ای به آنها وارد ننماید.	حفاظت از اشیاء، اسناد، مدارک و آثار باستانی
پژوهشگر موظف است در انجام مراحل پژوهش از منابع موجود به نحو صحیح، مؤثر و بهینه و به دور از اسراف استفاده نماید.	استفاده بهینه از منابع موجود
پژوهشگر موظف است در صورت استفاده مستقیم یا غیر مستقیم از آثار دیگران به منابع مورد استفاده استناد نماید.	ارجاع و استناد
پژوهشگر موظف است به تعهدات خود در انجام به موقع توافقی پایبند باشد.	انجام به موقع تعهدات
تمامی نویسندگان باید مسئولیت صحت محتوای پژوهش و توافق در مورد ثبت ترتیب اسامی نویسندگان و امتیازهای مادی و معنوی آن را بپذیرند.	مسئولیت‌پذیری

توضیح	نبایدها
سرقت علمی، شامل اقتباس نزدیک افکار و الفاظ نویسنده دیگر یا انتساب ایده‌ها یا نتایج دیگران به خود، بدون ارجاع مستند است.	سرقت علمی
منظور از پرولتاریای علمی (بهره‌کشی علمی) این است که پژوهشگر افرادی را برای پژوهش به کار گیرد، سپس بعد از تحویل کار، با دخل و تصرف اندکی در پژوهش صورت گرفته، آن را به نام خود منتشر کند.	پرولتاریای علمی (بهره‌کشی علمی)
جعل داده‌ها عبارتست از گزارش مطالب غیر واقعی و ارائه‌ی داده‌ها یا نتایج ساختگی.	جعل داده‌ها
منظور از تحریف داده‌ها این است که مواد پژوهش یا فرآیند جمع‌آوری داده‌ها به گونه‌ای دست‌کاری شود یا داده‌ای حذف یا تغییر یابد که نتیجه‌ی پژوهش در راستای	تحریف داده‌ها

توضیح	نبایدها
اهداف خاص تحقق یابد.	
استفاده از حمایت مالی برای انجام یک پژوهش توسط چند مؤسسه به طور همزمان مجاز نیست، مگر اینکه با اطلاع و توافق همه مؤسسات طرف قرارداد باشد.	حمایت مالی موازی چند مؤسسه
ارسال همزمان یک مقاله، جهت بررسی و چاپ در دو یا چند مجله مجاز نیست.	ارایه موازی نتایج
ارسال مجدد یک مقاله چاپ شده به یک مجله دیگر جهت بررسی و چاپ غیر مجاز است.	ارسال مجدد نتایج چاپ شده
پژوهشگر مجاز نیست نتایج مقاله پیشین خود را با اندکی تغییر در متن، در مقاله‌ای با عنوان جدید به چاپ برساند.	انتشار نتایج همپوشان
هرگونه پرداخت و اعمال نفوذ جهت تغییر نتیجه داوری نتایج پژوهشی غیرمجاز است.	پرداخت به منظور نفوذ در داوری‌های مرتبط با پروژه‌ها

از آنجا که پژوهش به معنای تلاش خلاقانه و ضابطه‌مند در جهت کشف روابط غیربديهی مابین رخدادها در راستای جستجوی حقیقت است، التزام یک پژوهشگر به خصایص والای انسانی مانند "صداقت"، "انصاف" و "حکمت" امری قطعی و خدشه‌ناپذیر است. در پرتوی این ویژگی‌ها، نه تنها تمامی کنش‌های یک پژوهشگر سالم و شایسته خواهد بود، بلکه مسیر حرکت درست دیگر تلاشگران این عرصه هموارتر و بالندگی، امنیت و سلامت فکری عمومی نیز تضمین می‌گردد. با این وجود، برخی وسوسه‌های درونی و دغدغه‌های بیرونی، می‌توانند با دامن زدن به رفتارهای سوال برانگیز و نادرست، مرتبت پژوهش را تنزل داده و به ورطه وارون‌نمایی واقعیت‌ها و مانع تراشی در راه کشف حقیقت ساقط سازد. در نتیجه شناخت رفتار نادرست، اطلاع‌رسانی صحیح و مواجهه منطقی با چنین مواردی در یک محیط علمی امری ضروری است.